

УДК 811.161.2'373.613:811.162.1'373.613

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.2.34>

ЗАПОЗИЧЕННЯ ТЕРМІНІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ

BORROWING OF TERMS FROM UKRAINIAN LANGUAGE AS A REFLECTION OF HISTORICAL UKRAINIAN-POLISH LANGUAGE CONTACTS

Совтис Н.М.,*orcid.org/0000-0001-6025-545X**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри української мови та славістики**Рівненського державного гуманітарного університету***Адах Н.А.,***orcid.org/0000-0002-4146-4990**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови та славістики**Рівненського державного гуманітарного університету***Волос Н.П.,***orcid.org/0000-0002-3433-1292**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови та славістики**Рівненського державного гуманітарного університету*

У статті проаналізовано проблематику явища запозичення термінів з української мови як відображення багатовікових історичних та культурних українсько-польських мовних контактів. Простежено питання періодизації міжмовних контактів, інтенсивність та роль їх впливу впродовж тривалої взаємодії. Здійснено спробу систематизації досліджень українізмів у польській мові, зокрема термінологічних утворень, що становлять досить обмежену, але показову групу лексичних запозичень, яка переважно подається у словниках з відповідними позначками. Засвідчено, що системний характер лексичних запозичень з української мови до польської охоплює різні тематичні групи, з-поміж яких на особливу увагу заслуговують українізми, що позначають терміни з різних галузей, зокрема військова та юридично-економічна термінологія. Окрім того, виявлено значну кількість ботанічних термінів на позначення культурних і декоративних рослин, які загалом мають українське походження, або проникли через українське посередництво з тюркських мов. Зафіксовано також запозичення серед назв тварин. Встановлено, що серед запозичень через українське посередництво в польській мові значного поширення набула лексема *bohater*, яка має широкий спектр значень. Закцентовано увагу на тому, що загалом важко встановити кількість термінологічної лексики, яка проникла до польської мови, оскільки загальна цифра запозичень, зафіксованих у польській літературній мові, теж потребує уточнення. У статті наводяться конкретні приклади термінів-українізмів з детальним лінгвістичним аналізом. Дослідження не лише систематизує вже відомі факти, але й виявляє нові аспекти взаємовпливу двох мов. Українські лексичні запозичення виконують номінативну функцію, але й репрезентують історико-культурну взаємодію, що формувалася впродовж багатьох століть. У подальших студіях варто звернути увагу на адаптацію запозичень до норм польської мови та зміни в семантиці. Вивчення лексичних взаємовпливів відкриває перспективи для глибшого осмислення динаміки контактів між українською та польською мовами.

Ключові слова: українсько-польські мовні контакти, українізми, польська мова, термінологічні утворення, лексичні запозичення, історія української мови, історія польської мови, порівняльно-історичне мовознавство.

This article analyzes the phenomenon of borrowing terms from the Ukrainian language as a reflection of centuries-long historical and cultural Ukrainian-Polish linguistic contacts. The article explores the periodization of interlingual contacts, their intensity, and the role of their influence over this long-term interaction. An attempt has been made to systematize research on Ukrainianisms in the Polish language, in particular, terminological formations that constitute a rather limited but indicative group of lexical borrowings, which are primarily presented in dictionaries with appropriate notes. It is confirmed that the systemic nature of lexical borrowings from Ukrainian to Polish encompasses various thematic groups, among which Ukrainianisms denoting terms from various fields, in particular military and legal-economic terminology, deserve special attention. Furthermore, a significant number of botanical terms denoting cultivated and ornamental plants have been identified, which are generally of Ukrainian origin or have penetrated Ukrainian from Turkic languages. Borrowings among animal names are also recorded. It has been established that among the borrowings through Ukrainian mediation in the Polish language, the lexeme «*bohater*», which has a wide range of meanings, has become widespread. It is noted that it is difficult to determine the overall amount of terminological vocabulary that has come to the Polish language, as the total number of borrowings recorded in literary Polish also requires clarification. The article provides specific examples of Ukrainian terms with a detailed linguistic analysis. The study not only systematizes known facts but also reveals new aspects of the mutual influence of the two languages. Ukrainian lexical borrowings serve a nominative function but also represent the historical and cultural interaction that has evolved over many centuries. Future studies should focus on the adaptation of borrowings to Polish language norms and changes in semantics. The study of lexical influences opens up prospects for a deeper understanding of the dynamics of contacts between the Ukrainian and Polish languages.

Key words: Ukrainian-Polish language contacts, Ukrainianism, Polish language, terminological formations, lexical borrowings, history of the Ukrainian language, history of the Polish language, comparative-historical linguistics.

Постановка проблеми. Українсько-польські мовні контакти мають глибоке історичне підґрунтя, що сягає періоду розмежування цих мов від спільного праслов'янського джерела. Тривале сусідство українського та польського народів, які протягом століть проживали на суміжних територіях, сприяло активним контактам, мовному впливу та культурному взаємозбагаченню. У процесі формування літературних норм обидві мови орієнтувалися на різні культурні традиції: польська мова – на римську та західноєвропейську культуру й латинську мову, українська – на візантійсько-церковнослов'янську традицію. З польської мови та через її посередництво проникали до української лексеми на позначення понять виробничої, побутової, адміністративно-правової, медичної та інших галузей. Багато з цих слів були адаптовані фонетично та граматично до норм української мови, а деякі стали настільки звичними, що сприймаються як питомі.

Дослідження українських впливів на розвиток польської мови неодноразово викликали дискусії в мовознавстві. На особливу увагу заслуговують питання періодизації взаємодії обох мов, інтенсивність та роль впливу впродовж тривалої взаємодії.

А. Фаловський підкреслює: «Дивує, і водночас не до кінця зрозуміло, чому у слов'янській лінгвістиці питання взаємних польсько-українських та українсько-польських мовних контактів досі не отримало задовільного розгляду» [8, с. 63].

Метою статті є дослідження українізмів у польській мові, зокрема термінологічних утворень, які становлять обмежену, але показову групу лексичних запозичень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення впливу української мови на формування фонетичних, граматичних особливостей польської мови стали предметом уваги переважно польських мовознавців, серед яких – І. Баєрова [6], В. Вітковський [22], З. Курцова [12], М. Лесів [13], К. Нітш [15], С. Урбанчик [21]. У науковому дискурсі помітне місце займають праці, присвячені проникненню українських лексичних одиниць до словникового складу польської літературної мови, зокрема С. Грабця [11], Й. Залеського [23], Т. Мініковської [14], Г. Поповської-Таборської [16], Г. Риттер [17], М. Юрковського [10], А. Фаловського [8].

Виклад основного матеріалу. Щодо періодизації міжмовних контактів, на нашу думку, варто звернутися до дослідження А. Вінченца [1, с. 37–38], який пропонує перший етап датувати XI–XIV ст. Науковець вважає, що для цього періоду взаємодії характерний вплив

української мови на польську. Такий висновок ґрунтується на активних контактах між представниками правлячих династій: спочатку київських князів, а згодом галицько-волинських, які вели активну політичну та господарську політику, укладали династичні шлюби.

Дослідити взаємодію цього періоду досить складно, що зумовлено обмеженою кількістю польських писемних джерел. Водночас вагомим внеском у вивчення цієї проблематики є праця С. Урбанчика, який ідентифікував близько 150 українізмів у старопольській мові, що свідчить про їхнє функціонування в більш ранній період [24].

Для наступного періоду – від XV до другої половини XVIII століття характерне домінування польської мови. Це зумовлено історичними обставинами, адже після укладення Люблінської унії до складу Польського королівства увійшли Підляшшя, Волинь і Київщина, які опинилися під безпосереднім управлінням польської влади.

Саме для цього етапу взаємодії характерні найінтенсивніші мовні зв'язки, результати яких простежуємо і в сучасних мовах. Завдяки збереженням тогочасним текстам можна констатувати, що польська мова активно розпочала впливати на становлення словникового складу української мови, а через польське посередництво – частково й латинська мова.

У цей етап також спостерігаємо активне проникнення українських лексем до польських літературних текстів, адже значна кількість письменників походила з етнічних українських територій, а також до польських периферійних говірок, ці українізми створили своєрідне підґрунтя для запозичення та функціонування українських слів у пізніші періоди: XVI ст.: *baskak*, *bohater*, *braha*, *burzan*, *chata*, *futor*, *czajka*, *duha*, *hałas*, *hałastrą*, *hołobla*, *horodyszcze*, *hospodyn*, *hramota*, *hreczka*, *hultaj*, *kobza*, *kurchan*, *kureń*, *nahajka*, *oczeret*, *prowordyr*, *sahajdak*, *szarawary*, *wataha* та ін.; XVII ст.: *asauł*, *bajdak*, *bandura*, *berkut*, *bobak*, *buhaj*, *buńczuk*, *burka*, *chłystek*, *czereda*, *hołota*, *hołubiec*, *hołysz*, *hoży*, *hulać*, *hulajgród*, *kompańczyk*, *komysz*, *mołodyca*, *nadwerężyć*, *opryszek*, *petyhorzec*, *pohany*, *poroh*, *semen*, *słoboda*, *tołumbas*, *upiór*, *wiedźma* та ін. [5].

Третій етап мовних взаємин охоплює другу половину XVIII століття, коли внаслідок серії поділів Речі Посполитої, її території були розділені між Росією, Пруссією та Австрією. До складу Російської імперії увійшла значна кількість польських земель та Правобережна Україна, на жаль, інтенсивність польсько-українських мовних

контактів згасає, щоб спалахнути з новою силою у XIX столітті, коли польська художня література стала своєрідним носієм українських культурних традицій, чому сприяла літературна діяльність представників т.зв. «української школи». Польські письменники, які часто походили з етнічних українських земель, або мали безпосередній зв'язок з ними, використовували українські теми, думи, легенди, фольклорні мотиви, майстерно залучали етнографічні елементи та українську лексику до своїх творів. Використовуючи українські культурні особливості, національні краєвиди, автори захоплювали одних читачів своєрідною екзотичністю, а інших – зверненням до спільної та величної історії обох народів у Речі Посполитій та надією до національного відродження.

Використання українських мовних компонентів у художньому дискурсі XIX ст. сприяло запозиченню та функціонуванню у польській мові слів із літерою *h*, а також поширенню нових словотворчих форм – суфіксів, префіксів та їхніх значень. Багато лексичних одиниць, запозичених з української мови, поступово закріпилося в польській літературній мові, деякі вийшли з ужитку: *bajdykować*, *bakun*, *bałabajka*, *bałagała*, *baraban*, *basztan*, *bezhołowie*, *bodiak*, *borykać się*, *bundz*, *buszować*, *chandra*, *chmyz*, *czerep*, *czumak*, *czupurzyć się*, *czwanić się*, *hajdawery*, *halawa*, *haratać*, *hlak*, *hołubić*, *hopak*, *kaczan*, *kałamucić*, *katran*, *kołbań*, *koromysło*, *kucja/kutia*, *купаła*, *mereżka*, *oczajdusza*, *tabun*, *watażka*, *żorować* та ін. [5].

Як бачимо, серед запозиченої лексики наявні різні тематичні групи. На особливу увагу заслуговують українізми, які позначають терміни з різних галузей.

Військова та юридично-економічна термінологія: *asauł*, *esauł* ‘військове звання у козаків’ [19; 1, с. 219]; *ataman* ‘носій владних повноважень, військовий чин’ [19; 1, с. 235]; *bułat* ‘меч або шабля’, ‘сталь, із якої виготовлялися мечі’ [19; 1, с. 721]; *horodniczy* ‘стражник, який завідує охороною міста (замку), відповідальна особа за збирання податків’, ‘урядник у невеликих містах’ [19; 3, с. 106]; *hramota* ‘документ, офіційний лист’ [19; 3, с. 112]; *petyhorzec* ‘вершник легкої кавалерії’ [19; 6, с. 268]; *hulajgród* ‘пересувна бойова споруда із окремих щитів з бійницями, що використовувалася при облозі фортець’ [19; 3, с. 118]; *kureń*, *kurzeń* ‘відділ козаків’, ‘табір козаків’ [19; 3, с. 1307]; *podorożna* ‘документ, який зобов'язує власників надавати подорожнім коней за гроші’ [19; 6, с. 690]; *ratyszcze* ‘спис’ [19; 7, с. 833]; *serebszczyzna* ‘податок, данина сріблом на Русі і Литві’ [19; 8, с. 155].

Завдяки польському посередництву до України з європейських країн потрапила значна кількість культурних і декоративних рослин. Водночас існував і зворотний напрям поширення флори – з території Східної та Південної Азії через Україну до Європи. Отже, деякі ботанічні терміни мають українське походження, або проникли через українське посередництво з тюркських мов: *ajer* (*Acorus calamus* L.) ‘рослина з довгими мечоподібними листками та пряним запахом’ [19; 1, с. 47]; *bakalie* ‘сушені південні фрукти, горіхи’ [19; 1, с. 306]; *bodiak* (*Carduus crispus* L.) ‘степова рослина з сімейства складноцвітих’ [19; 1, с. 588]. Поширенню цієї лексеми в польській літературній мові XIX ст. сприяло її використання в художньому дискурсі: *Żebym miał kąt z bożej łaski, małeńki, jak te obrazki (...) z jabłoniemi i z bodiakiem* (С. Виспянський); *Zżółkną, rudą mietlicą porastają trawy, lasy bodiaków wywiędłe osypują puchy* (В. Поль); *Granatowym stepem szedł ciepły dech, pełen zapachu zboża i traw, i bodiaków* (Я. Івашкевич) [19; 1, с. 588]; *burzan* (*Verbascum nigrum* L.) ‘степова рослина, яку переносить вітер’ [19; 1, с. 737]; *dereń* (*Cornus* L.) ‘кущ з дрібними квітами та червоними плодами’ [19; 2, с. 94]; *hordowina* (*Viburnum Lantana* L.) ‘чорна калина’ [19; 3, с. 105]; *komysz* (*Skrupis sylvaticus* L.) ‘зарості кущів біля води, очерет’ [19; 3, с. 894]; *płoskoń* ‘чоловічі стебла конопель’ [19; 6, с. 513].

Фіксуємо також запозичення серед назв тварин: *bobak* (*Marmota bobak*) ‘великий, товстий і незграбний гризун’ [19; 1, с. 582]; *borsuk* (*Meles meles*) ‘хижий лісовий звір, що веде нічний спосіб життя’ [19; 1, с. 616–617]; *buhaj* ‘племінний бик’ [19; 1, с. 712] тощо.

Чи не найбільшу «кар'єру» в польській мові здобула лексема *bohater*, яка проникла в неї через українське посередництво. Це запозичення має широкий спектр значень, які змінювалися: від ‘воїна’, ‘сильної сміливої людини’ до ‘головної дійової особи літературного твору, кіно тощо’; ‘людини, яка втілює основні риси певної епохи’; ‘особи, яка привертає до себе увагу’ [19; 1, с. 593–594]. Етимологічно *bohater* пов'язується з українським богатир, що має тюркське походження: давньотюркське *boɣatur* ‘герой’ споріднене з турецьким *bahadır*, що зіставляється з перс. *bahādur* ‘силач’ [2; 1, с. 220]. На думку Ф. Славського, запозичення відбулося у XVI столітті [18; 1, с. 39].

У польських текстах XVI століття фіксуються варіанти *bohatur*, *bohaterz*, *bohaturz*, які використовували автори, котрі походили з українських земель, або були тісно з ними пов'я-

зані. Наприклад, С. Кльонович згадує: “*poďał do pamięci ludzkiey on Ńárovieczny Orpheus, który teź był ieden / Argonauta między onym wyborem Boháterzow u mołoycow Greckich*” (С. Кльонович) [20; 2, с. 288–299]. Дослідник східнослов'янських впливів у польській мові С. Грабец зазначає, що вживання слова *bohater* у значенні ‘міфічний герой’ або ‘сміливий воїн’ було характерним для високого стилю, це пояснювалося народною етимологією – від слова Бог [11, с. 56]. Цей українізм науковець фіксує у творах Берната з Любліна та С. Оріховського [11, с. 17]. Значення ‘головна дійова особа літературного твору, кіно тощо’; ‘людина, яка втілює основні риси певної епохи’; ‘особа, яка привертає до себе увагу’ відомі з XIX ст. [9, с. 213].

На вплив східнослов'янських мов вказує А. Брюкнер, адже цей термін позначав воїнів дружини Володимира Великого [7, с. 25]. Т. Мініковська пояснює фонетичну трансформацію первісного *bogatur* у *bogatur* впливом прикметника *bogatyj* та аналогією до слів із суфіксом *-уг* [14, с. 26] та підтверджує українське походження.

В українській мові воно засвідчене з XV століття [2; 1, с. 220]. У XVI–XVII століттях лексема *богатыр* вживалася з такими значеннями, як ‘герой’, ‘витель’, ‘багач’ [20; 2, с. 137].

І. Кононенко стверджує, що термінологічні утворення складають серед українізмів у польській мові досить обмежену групу, яка переважно подається у словниках з відповідними позначками [3, с. 460].

Загалом важко встановити кількість термінологічної лексики, яка проникла до польської мови, оскільки загальна кількість запозичень, зафіксованих у польській літературній мові теж потребує уточнення. А. Фаловський після ретельного дослідження польських лексикографічних праць налічує 366 лексем українського походження, проте, можна очікувати, що в майбутніх студіях цей список може бути розширений додатковими елементами [9, с. 70].

Висновки. Отже, проведене дослідження засвідчує системний характер лексичних запозичень з української мови до польської та охоплює різні тематичні групи. Українські лексичні запозичення виконують номінативну функцію, але й репрезентують історико-культурну взаємодію, що формувалася впродовж багатьох століть. У подальших студіях варто звернути увагу на адаптацію запозичень до норм польської мови та зміни в семантиці. Вивчення лексичних взаємовпливів відкриває перспективи для глибшого осмислення динаміки контактів між українською та польською мовами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів. Мовознавство. 1991. №5. С. 37–42.
2. Етимологічний словник української мови: В семи томах / Редкол.: О. С. Мельничук (відп. ред.), І.К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Київ : Наукова думка, 1982–1988. Т. I–III.
3. Кононенко І. Семантичні модифікації взаємних запозичень в українській і польській мовах. *Słowo u Słowian. Wpływ języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne*. Kraków, 2016. С. 447–462.
4. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. Вип. II. Львів, 1994–2000.
5. Совтис Н. Українські лексичні запозичення в польській літературній мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.03 – Слов'янські мови. Київ, 2005. 24 с.
6. Bajerowa I. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. Wrocław, Warszawa, Kraków : PAN, 1964. 241 s.
7. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza powszechna, 1970. 805 s.
8. Fałowski A. Ile jest słów pochodzenia ukraińskiego we współczesnej polszczyźnie ogólnej? *LingVaria*, 2023. 1 (35). S. 63–72.
9. Fałowski A. Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej. *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. Kraków, 1995. T. III–IV. S. 209–241.
10. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego.: Z dziejów stosunków literackich polsko – ukraińskich. Wrocław : PAN, 1974. S. 105–135.
11. Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. Toruń : 1949. 159 s.
12. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo–wschodnich do 1939 roku. Warszawa – Kraków : PWN, 1983. 474 s.
13. Łesiów M. Zagadnienie polsko-ukraińskich wzajemnych stosunków językowych. *Rozprawy Slawistyczne*. Lublin. 1995. S. 245–258.
14. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. Warszawa, Poznań, Toruń : PWN, 1980. 172 s.
15. Nitsch K. Studia z historii polskiego słownictwa. *Rozprawy wydziału filologicznego*. Kraków. 1948. T.LXVII. №.6. 191 s.

16. Popowska-Taborska H. Losy dawniejszych zapożyczeń z języków wschodniosłowiańskich w gwarach polskich. Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa : PWN, 1980. S. 78–87.
17. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku. Łódź, 1992. 172 s.
18. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : PWN, 1952–2000. T. I–VIII.
19. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa : PWN, 1958–1969. T. I–XI.
20. Słownik polszczyzny XVI wieku / Komitet redakcyjny: S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz, M. R. Mayenowa, S. Rospond, S. Saski, W. Taszycki, J. Woronczak. Wrocław, 1966–1999. T. I–XXVII.
21. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego. Studia linguistica in honorem Tadeai Lehr-Splawiński. Warszawa : PWN, 1963. S. 437–445.
22. Witkowski W. Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle języka piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku. Kraków, 1969. 154 s.
23. Zaleski J. Język Aleksandra Fredry. Wrocław, Warszawa, Kraków : PAN, 1969. 186 s.
24. Urbańczyk S. Przyczyny zaniku samogłosek pochylonych w języku polskim. Prace z dziejów języka polskiego. Wrocław, 1979. S. 265–247.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025